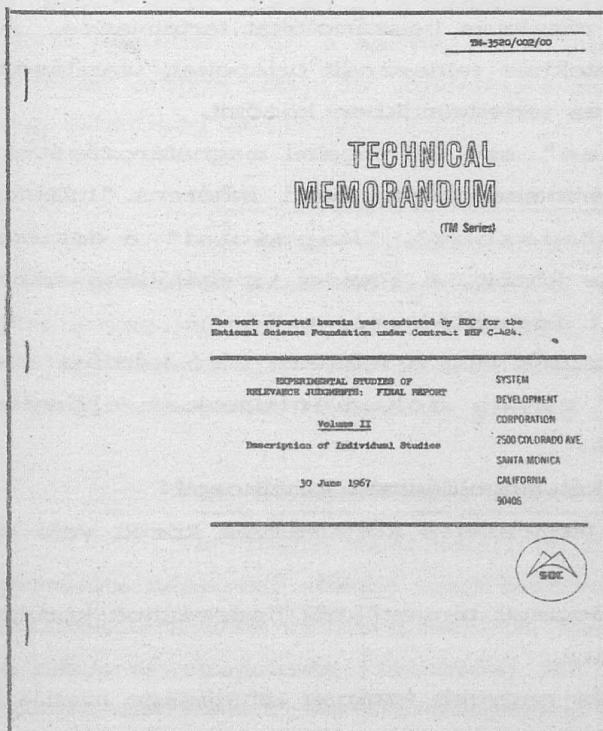

MEGKAPJA-E A FELHASZNÁLÓ
A SZÜKSÉGES ÉS FONTOS SZAKIRODALMI INFORMÁCIÓT?

A National Science Foundation
egy rendszer-elemző vizsgálata

Ismerteti:

B a s s o l a Zoltán

Adatfeldolgozó rendszerek és berendezések nagyobb mérvű alkalmazásával az 1950-es évek elejé óta találkozhatunk a külföldi könyvtárakban és adatfeldolgozó központokban. Bevezetésüket követően hamarosan "kiértékelésükre" is megindulnak a kísérletek, azaz annak megállapítására, melyek a rendelkezésre álló rendszerek között a legnagyobb, legmegbízhatóbb teljesítményűek. Az ilyen rendszer-elemző vizsgálatok lényegileg mindig annak tisztázására irányulnak, mily mértékben képes az illető kézi vagy gépi berendezés a szükséges dokumentumok, illetve adatok visszakeresésére. Más szóval kifejezve: megkapja-e az ember a témája körébe vágó szükséges és fontos (releváns) anyagot, illetve

csak ezt kéri-e meg?

A kérdéssel foglalkozó Amerikai Egyesült Államok-beli szakemberek azonban hamarosan rájöttek arra, hogy az így nyert teljesítmény-összehasonlítási eredményeik nem eléggé objektívek, nem megbízhatóak. Ennek okaként egybehangzóan azt állapították meg, hogy tisztázatlan maradt egyik lényeges elemük, amellyel operálnak: mit kell a kutató szempontjából "fontos", "szüksé-

ges" (relevans) dokumentumnak, adatnak tekinteni, illetve, milyen tényezőkből tevődik össze - akár emberi, akár gépi elbírálásról legyen is szó - a "fontos" "szükséges" értékjelzés megállapítása? Közbeeső vizsgálódásuk tárgyául tehát ennek a kérdésnek felderítését tüzték ki.

Az e tárgyban rendezett konferencia olyan fontosnak ítélte a problémát, hogy maga a National Science Foundation adott a System Development Corporation-nek megbízást a téma kísérleti úton való megvizsgálására.

Az 1965 júliusában elindított "Relevance Assessment Project" ("a dokumentumok fontosságának megállapítására irányuló terv") eredményeit magában foglaló zárójelentés első két kötetét 1967 június 30-án tették közzé. A Final Report 1. kötete a kísérletek előzményeit, célját, módszereit, az egyes kísérletek rövid ismertetését, a nyert eredmények kiértékelését, - a 2. kötet az egyes kísérletek lefolyásáról szóló részletes beszámolókat tartalmazza. A hamarosan megjelenő 3. kötet a kísérletekhez felhasznált űrlapokat, utasításokat értékmegállapító rendszereket fogja teljes terjedelmükben közölni.

A szakirodalomban a "relevance" szó két fogalmi meghatározásával találkozunk. Az első szerint: a dokumentumban benne rejlő, inhérens "tulajdonság", - a második szerint: valamilyen "viszony", "kapcsolat" a dokumentum és az irodalomkereső egyén kérése között. A Project vizsgálódása számára ezt a második meghatározást fogadták el.

Ezen az alapon állva így fogalmazták meg a feleletre váró kérdést: miért részesít az irodalomkereső egyes dokumentumokat előnyben más dokumentumokkal szemben?

A vizsgálat módszerét tekintve két megoldásmód kínálkozott:

1/ valódi irodalomkeresők természetes körülmények között való megfigyelése és kikérdezése

2/ kísérleti személyek válogatott tényezőkből összeállított körülmények közötti viselkedésének regisztrálása.

A kísérlet céljaira - az ellenőrzés nagyobb fokának lehetősége miatt - a 2. megoldás látszott alkalmasabbnak. Ezért több mint 500 személy (könyvtáros, tájékoztatási szakember, könyvtárszakos, pszichológia-szakos egyetemi hallgató) bevonásával, összesen 15 kísérletsort végeztek.

A kísérleteket megelőzően azonban - spekulatív meggondolásból kiindulva - előbb megállapították, melyek azok a tényezők, amik közrejátszanak a dokumentum érték helyének (relevance) meghatározásában, s ezeken az egymással kapcsolatba kerülő tényezőkön belül összeállították mindazon variánsok sorát, amelyek megléte, vagy megnemléte, ilyen vagy olyan for-

mában, mértékben lévő jelenléte növeli, vagy csökkenti az üeto tényező suryar az értékítélet meghozatalában.

A dokumentum értékhelyének megállapítása (relevance) - a Project vezetői szerint- az alábbi öt tényező viszonyának eredménye:

1. dokumentum; 2. az irodalomkereső által megfogalmazott kérés; 3. a dokumentum fontosságát elbíráló személy (judge - "bíró"); 4. az elbírálás körülményei; 5. az elbírálás, értékítélet kifejezésének formája.

Ezen az öt tényezőn belüli variánsok pedig:

Dokumentum

a/ tárgy, szakterület; b/ tartalmi sokféleség; c/ a témátárgyalás nehézségének foka; d/ a dokumentum tudományos "fajsulya"; e/ a tájékoztatósi adatok mennyisége; f/ a tömörítés foka (kivonatok, összefoglalások, referátumok esetében); g/ a szöveg külső jellemzői (pl. hosszúság, betűk és jelek, képletek aránya stb.); h/ különleges minőségi jellemzők (érdekesség, pontosság, hihetőség stb.);

Az irodalomkereső által megfogalmazott kérés

a/ tárgy (érdeklődési terület); b/ tartalmi sokféleség (egy, vagy több egymáshoz kapcsolódó téma); c/ a kérés érthetőségének fokai; d/ a kívánt anyag jellege (tényközlés, elmélet, általános leírás), mennyisége; e/ a kérés egyértelműsége, vagy félreérthetősége; f/ a szöveg külső jellemzői (hosszúság, szinonimák használata stb.);

A dokumentum fontosságát elbíráló személy

a/ tudás/tapasztalat; b/ intelligencia, c/ értelmi beállítottság (koncentrálási készség, -tömör vagy laza fogalmi meghatározásra való készség, -absztrakcióra való készség megléte, megnemléte, -készség párhuzamok vonására stb.); d/ elfoglultság (bizonyos) folyóiratokkal, tudományterülettel, írókkal, kiadókkal, iskolákkal, elméleti irányokkal szemben stb. e/ az ilyenfajta elbíráló munka terén szerzett tapasztalat; f/ a figyelem koncentrációjának foka; g/ bíráló tevékenységének jellegzetessége; h/ a dokumentum értékhelyének megjelölésére (relevance) vonatkozó elgondolása (osztályozás, arányjelölés stb.); i/ a felhasználó által feltételezett felhasználásmód (irodalom-szemle készítése, kutatáshoz való anyag keresése stb.); j/ a visszakereső rendszer teljesítményéről való feltételezés ("jó" rendszernél esetleg, ahol "jól" kijön az anyag, a kevésbé "fontos" relevans-anyag leértékelése stb.); k/ "margó" hagyására való hajlam ("enyhén" bírál, vagy "szigoruan");

Az elbírálás körülményei

a/ az elbírálásra engedélyezett időtartam; b/ esetleges sorrend; c/ a dokumentum-sorozat mérete; d/ a dokumentumsorozat tárgykörének terjedelme; e/ "kontrol"-elbírálások alkalmazása; f/ egyöntetű elbírálásmódra való befolyásolás (ha a "bíró" nem egyedül, hanem csoportban dolgozik); g/ a bíráló feladat különleges jellegűvé tétele (a dokumentumoknak az irodalomkereső általi kéréshez való viszonyításakor pl. lehet egy dokumentumot valamennyi követelményhez viszonyítva, vagy valamennyi dokumentumot egyetlen követelményhez viszonyítva elbírálni stb.); h/ a "relevance" meghatározása (még a dokumentum és az irodalomkereső egyén kérése közötti "viszonynak" mint meghatározásnak elfogadása esetén is több meghatározás-változat adódik);

Az elbírálás, értékitélet kifejezésének formája

a/ az érték-skála fajtája (minősítés, kategorizálás, párhuzamba állítás stb.); b/ a minősítő kategóriák száma; c/ a kívánt felelet-fajta (a "relevance") foka, valószínűsége, a megszóvegezett kérdésben foglalt kívánalmak iránya a dokumentumokhoz; d/ "minta" utáni fok-kifejezés; e/ a kifejezés alkalmazásának könnyedsége (egyes "könnyed" kategorizálási módok felületességre vezethetnek).

A 15 kísérlet-sorban az alábbi variánsok kikísérletezését végezték:

1. tényező (dokumentum): d/ tudományos "fajsúly"; b/ különleges minőségi jellemzők;
2. tényező (az irodalomkereső által megfogalmazott kérdés): d/ a kívánt anyag jellege;
3. tényező (a dokumentum fontosságát elbíró személy): a/ tudás/tapasztalat; c/ értelmi beállítottság; d/ elfogultság; g/ tevékenységi jellegzetesség; h/ a dokumentum értékhelyének megjelölésére vonatkozó elgondolás; i/ a feltételezett felhasználásmód; k/ "margó" hagyására való hajlam;
4. tényező (az elbírálás körülményei): a/ időtartam; e/ "kontrol" alkalmazása; f/ befolyásolás; g/ különleges jelleg; h/ "relevance"-meghatározás;
5. tényező (az értékitélet kifejezésének formája): az e/ variáns kivételével valamennyi.

* * *

A 15 kísérletsor eredményét az alábbi hat területre egybefogva összegezték:

1. A 'támpont'-anyag (dokumentum + irodalomkeresés-kérés) milyen tu-

lajdonságait, illetve viszonyait használja fel a "bíró" érték-megállapításának alapjául?

2. Milyen felfogásra, utasításra támaszkodva veszi szemügyre az anyagot, hogyan tesz összehasonlításokat, hogyan összegezi megfigyeléseit?

3. Milyen értékmérő módok, eszközök (skálák, érték-számok stb.) állnak rendelkezésre a megfigyelésből levont következtetések mennyiségi kifejezésére?

4. Mellyek az érték-megállapítás (relevance) körülményektől függő oldalai? (A "bíró" -helyzet-szabta körülmények fényében- esetleg más értékhelyet jelöl ki a dokumentum számára, mint amelyet különben megállapítana).

5. A "bíró" -személyi jellemzőinek viszonylag változatlan volta ellenére is- bizonyos elfogultságot tanusíthat tapasztalata és értelmi beállitottsága folytán.

6. Különbségek mutatkoznak a különálló egyéni, a csoportban végzett s a megismételt fontosság-megállapítás (relevance) eredményei között.

Végeredményként a Project vezetői azt állapították meg, hogy valamely dokumentum értékének az irodalomkereső sajátos céljainak szempontjából való megállapítása (relevance-judgement) olyan bonyolult folyamat, amelyben a tényezők közrejátszásának mérve nehezen, alig, vagy egyáltalában nem tisztázható. Mivel pedig ez az érték-megállapítás (relevance-assessment) fontos elemként szerepel a rendszer-elemző vizsgálatban is, félrevezető, sőt megtévesztő a visszakereső, vagy adatfeldolgozó rendszerek teljesítményének numerikus jelzése, pl. ily módon: "ez a rendszer 83 %-os visszakereséssel működik."

A Project célját -bár ezt vezetői nem mondják ki- a fentiek tükrében mérve nem igen érte el. Nem szolgáltatott ui. a szakembereknek olyan kézzel fogható eredményeket, amelyek birtokában valamely rendszer teljesítményének kiértékelését objektívebben, konkrétébben s megbízhatóan tudják elvégezni. Az egyes rendszerek egymással való párhuzamba állítása, összehasonlítása sem lett általa biztosabb alapokra helyezhető. Inkább csak azt a felfogást igazolta, hogy -akár kézi, akár gépi rendszerekről legyen is szó- mind a betáplálás, mind a kihozatal során szerepet játszik bennük az emberi elme értékelő állásfoglalása is. Ez pedig a lélektani és társas egymásra hatás bonyolult folyamatainak olyan rendkívül összetett eredője, amit elemeire teljesen szétbontani, vagy pláne numerikusan kifejezni lehetetlen vállalkozás.